

Piotr Kołakowski

Kwestia ukraińska w relacjach polsko-czechosłowackich w latach 1918-1935

Słupskie Studia Historyczne 13, 247-255

2007

Artykuł został opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

PIOTR KOŁAKOWSKI

AP SŁUPSK

**KWESTIA UKRAIŃSKA W RELACJACH
POLSKO-CZECOSŁOWACKICH
W LATACH 1918-1935**

Odbudowa państwa polskiego oraz powstanie Czechosłowacji jesienią 1918 r. nie zaowocowały nawiązaniem współpracy. Z powodu rywalizacji o hegemonię w Europie Środkowo-Wschodniej stosunki polityczne między Warszawą a Pragą po rozpadzie Austro-Węgier i osłabieniu Rosji nie układały się dobrze. Władze I Republiki usiływały ograniczyć polskie aspiracje terytorialne na wschodzie, domagając się ustalenia granic etnicznych dla państwa polskiego. W ČSR obawiano się, iż silna Polska będzie odgrywała dominującą rolę w tej części starego kontynentu, co kolidowało z planami polityków nadweltawskich. Zaostrzenie relacji spowodował najazd sił zbrojnych Czechosłowacji na Śląsk Cieszyński w styczniu 1919 r., a także niezyczliwe stanowisko wobec II Rzeczypospolitej w czasie jej zmagania z bolszewicką Rosją. Došlo też do rywalizacji o kształt polityczny Europy Środkowo-Wschodniej, z której zwycięsko wyszła Praga. ČSR udało się bowiem utworzyć antywęgierską Małą Ententę, co przekreślało starania Warszawy o urzeczywistnienie antysowieckiego sojuszu polsko-rumuńskiego-węgierskiego. Przez całe dwudziestolecie międzywojenne w relacjach polsko-czechosłowackich panowała wzajemna nieufność. Elity polityczne I Republiki uważały zresztą, iż położenie II Rzeczypospolitej ze względu na zagrożenie ze wschodu i zachodu jest znacznie trudniejsze niż ČSR. Dlatego nie brano pod uwagę możliwości zbliżenia z północno-wschodnim sąsiadem, gdyż mogło się okazać to niebezpieczne. Obie strony postrzegały też siebie jako państwa nietrwałe i sezonowe, co wykluczało między nimi współdziałanie polityczno-wojskowe¹.

¹ Szerzej na temat stosunków polsko-czechosłowackich zob. m.in.: M. K. Kamiński, *Konflikt polsko-czeski 1918-1921*, Warszawa 2001; J. Gruchała, *Czeskie środowiska polityczne wobec spraw polskich 1920-1938*, Katowice 2002; A. Szklarska-Lohmannowa, *Polsko-czechosłowackie stosunki dyplomatyczne w latach 1918-1925*, Warszawa 1967; A. Szczepańska, *Czechosłowacja w polskiej polityce zagranicznej w latach 1918-1933*, Szczecin 2004; J. Kozeński, *Czechosłowacja w polskiej polityce zagranicznej w latach 1932-1938*, Poznań 1964; S. Stanisławska, *Wielka i mała polityka Józefa Becka (marzec-maj 1938)*, Warszawa 1962.

Cieniem na stosunkach między Warszawą a Pragą kładło się również popieranie przez ČSR kwestii ukraińskiej. I Republika próbowała początkowo odgrywać wręcz rolę rzecznika interesów Kijowa na arenie międzynarodowej. W planach kół politycznych Czechosłowacji zabezpieczeniem przed zagrożeniem niemieckim, a także węgierskim miała być jednak Rosja. Ze względu na to, że państwo rosyjskie pogrążone było w chaosie wojny domowej, co uniemożliwiałoby Pradze oparcie się na nim w rywalizacji z II Rzeczypospolitą, nawiązano kontakty z Zachodnioukraińską Republiką Ludową (ZURL) oraz Ukraińską Republiką Ludową (URL)². Na czele tego pierwszego organizmu państwowego stał Ewhen Petruszewicz, natomiast drugiego Symon Petlura. Oficjalnie ČSR nie uznała ZURL ani URL i czyniła wszystko, aby stosunki z nimi nie przeszkodziły w przyszłości w ułożeniu poprawnych relacji z Moskwą. Problem ukraiński był nad Wełtawą rozpatrywany od samego początku w powiązaniu ze sprawami rosyjskimi, ponieważ obawiano się, iż niepodległa Ukraina ulegnie wpływowi niemieckim. Wykorzystywano go także do osłabiania północno-wschodniego sąsiada. Nie bez znaczenia była też kwestia czerpania zysków z eksploatacji złóż ropy naftowej w Małopolsce Wschodniej oraz możliwość penetracji gospodarczej rynków wschodnich. Czynniki polityczne ČSR zmierzały więc do osiągnięcia wspólnej granicy z autonomiczną Ukrainą wchodzącą w skład Rosji³.

W kwietniu 1919 r. władze w Pradze zawarły z ZURL umowę kompensacyjną na dostawę 9 tys. cystern ropy naftowej w zamian za zaopatrzenie w broń i amunicję Ukraińskiej Hałyckiej Armii walczącej z oddziałami WP. Czechosłowacja utrzymywała również półoficjalne kontakty dyplomatyczne z władzami tego państwa. Pod przykrywką wojskowych misji repatriacyjnych w Samborze i Stanisławowie funkcjonowały przedstawicielstwa czechosłowackie. Z kolei w Pradze znajdowała się placówka zachodnioukraińska⁴.

Wiosną 1919 r. w wyniku ofensywy WP część oddziałów ZURL została zmuszona do przejścia na terytorium Czechosłowacji, gdzie je internowano. Największe obozy znajdowały się m.in. w Mukaczewie, Niemieckiej Jabłonnej, Teresinie i Užhorodzie. Jedną z brygad ukraińskich występowała początkowo nawet jako jednostka czechosłowacka. Władze ČSR zezwoliły na prowadzenie w obozach normalnego szkolenia wojskowego. Oddziały ukraińskie dozbrajano oraz uzupełniano ich stany jeńcami powracającymi z niewoli we Włoszech oraz uciekinierami z Małopolski Wschodniej⁵. W poło-

² A. Essen, *Polityka Czechosłowacji w Europie Środkowej w latach 1918-1932*, Kraków 2006, s. 23; K. Lewandowski, *Sprawa ukraińska w polityce zagranicznej Czechosłowacji w latach 1918-1932*, Wrocław 1974; H. Walczak, *Stanowisko polskich ugrupowań politycznych wobec Czechosłowacji w latach 1918-1925*, Szczecin 1999, s. 25.

³ H. Walczak, *Stanowisko polskich ugrupowań...*, s. 25-26; S. M. Nowinowski, *Konstatacje i nadzieje. Dyplomacja czechosłowacka wobec kwestii bezpieczeństwa zbiorowego w Europie 1919-1925*, Toruń 2005, s. 48, 72-73.

⁴ K. Lewandowski, *Sprawa ukraińska...*, s. 93-94; D. Doroszenko, *Moji spomyny pro nadawanie mynalye*, t. 4, Lwów 1924, s. 38; B. Zilynskyj, *Ukrainci v Čechach i na Morave 1917-1945*, Praha 1995, s. 21.

⁵ Archiwum Akt Nowych (dalej: AAN), Ataszaty wojskowe, A II/91, Referat informacyjny „Czechosłowacja” Oddziału II Sztabu Generalnego NDWP za okres od 1 do 31 lipca 1920 r.

wie 1920 r. w obozach w Czechosłowacji znajdowało się ponad 12 tys. żołnierzy ukraińskich. Według informacji posiadanych przez polskie koła polityczno-wojskowe mieli oni być użyci w czasie konfliktu zbrojnego z Polską, którego w latach 1920-1921 nie wykluczano nad Wełtawą⁶.

Pomimo iż czynniki decyzyjne I Republiki utrzymały kontakty z URL, to jednak w rzeczywistości więcej wsparcia oraz sympatii okazywały ZURL, co było efektem nieprzejednanego stanowiska obozu Petruszewicza wobec Polski. Petruła widział bowiem w II Rzeczypospolitej potencjalnego sprzymierzeńca w walce przeciwko zarówno białej, jak i czerwonej Rosji. Powstanie niepodległego państwa ukraińskiego połączonego sojuszem polityczno-wojskowym z Warszawą, a także włączenie Małopolski Wschodniej do Polski przekreślało szanse ČSR na wspólną granicę z Rosją oraz czerpanie zysków z eksploatacji ropy naftowej z Zagłębia Drohobycko-Borysławskiego⁷.

Wsparcie Pragi dla ruchu ukraińskiego nie skończyło się wraz z klęską militarną ZURL w walce z II Rzeczypospolitą. ČSR stała się schronieniem dla różnych nurtów ukraińskiej emigracji niepodległościowej. W drugiej połowie 1920 r., za zgodą władz wojskowych na Słowacji i Rusi Podkarpackiej, Ukraińcy organizowali grupy dywersyjne, które prowadziły działalność w Małopolsce Wschodniej. Wywiad południowego sąsiada wykorzystywał też ludność ukraińską do akcji szpiegowskich przeciwko państwu polskiemu⁸.

Za popieranie przez ČSR ośrodków ukraińskich Warszawa rewanżowała się południowemu sąsiadowi próbami zacieśnienia stosunków z Budapesztem oraz pomocą udzielaną separatystom słowackim. Należy jednak podkreślić, że działania te były nieproporcjonalne do tych, jakie podejmowała I Republika na rzecz Ukraińców. Zresztą same koła czechosłowackie zaangażowanie strony polskiej na rzecz odśrodkowych dążeń Słowaków oceniały jako w istocie nieszkodliwe. Wykorzystywały je również do kamuflowania własnych zainteresowań kwestią ukraińską⁹.

W połowie 1921 r. dyplomacja polska podjęła działania na rzecz wzmocnienia

⁶ Archiwum Państwowe w Gdańsku, Komisarz Generalny RP w Gdańsku, 1665, Meldunek informacyjny o działalności emigracji ukraińskiej z 3 lutego 1925 r., k. 88.

⁷ S. M. Nowinowski, *Konstatacje i nadzieje...*, s. 72-73; K. Lewandowski, *Sprawa ukraińska...*, s. 134-136. Zob. też: Z. Zaks, *Walka dyplomatyczna o naftę wschodniogalicyską 1918-1923*, Z dziejów stosunków polsko-radzieckich 1970, t. 4, s. 51-52.

⁸ Archiv Ministerstva Zahraničnich Věci v Pradze, II Sekce 1918-1939, č. 442, Pismo wicegubernatora Rusi Podkarpackiej do Krajowego Dowództwa Wojskowego w Użhorodzie z 5 października 1922 r.; Centralne Archiwum Wojskowe (dalej: CAW), Oddział II Naczelnego Dowództwa Wojska Polskiego (dalej: NDWP), I. 301.8.358, Pismo ekspozytury krakowskiej do Oddziału II NDWP z 25 maja 1921 r. Wiosną 1922 r. polski kontrwywiad wykrył, iż działalność szpiegowską na rzecz Czechosłowacji prowadziły ukraińskie związki skautowe. W kwietniu zatrzymano we Lwowie 24-letnią nauczycielkę Kikiszównę, u której znaleziono mapę z dyslokacją oddziałów WP w Małopolsce Wschodniej. AMZV, II Sekce 1918-1939, č. 442, Pismo MNO do MZV z kwietnia 1922 r.; CAW, Oddział II Sztabu Głównego Wojska Polskiego (dalej: SGWP), I. 303.4.6427, Pismo szefa ekspozytury krakowskiej do Oddziału II z 27 maja 1921 r.

⁹ E. Orlof, *Polska działalność polityczna, dyplomatyczna i kulturalna w Słowacji w latach 1919-1937*, Rzeszów 1984, s. 115-131; H. Walczak, *Stanowisko polskich ugrupowań...*, s. 92.

pozycji II Rzeczypospolitej na arenie międzynarodowej. Minister spraw zagranicznych Konstanty Skirmunt dążył do osiągnięcia tego celu m.in. przez zawarcie porozumienia z Czechosłowacją. Sojusz z Pragą miał przyczynić się nie tylko do złagodzenia zagrożenia niemieckiego oraz sowieckiego, ale również do pozbawienia Ukraińców poparcia płynącego z południa. Po długich i trudnych rozmowach 6 listopada 1921 r. ministrowie spraw zagranicznych Skirmunt i Edward Beneš podpisali umowę polityczną. Obie strony udzielały w niej sobie m.in. gwarancji terytorialnych, zgodnych z postanowieniami traktatów, na których oparły swoją niepodległość. ČSR deklarowała *désintéressement* w kwestii Małopolski Wschodniej oraz zobowiązała się rozwiązać na swoim terytorium oddziały ukraińskie, natomiast Polska wyrzekła się popierania separatystów słowackich. W tajnym protokole władze czechosłowackie obiecywały pomoc polityczną Warszawie w kwestii jej praw do Małopolski Wschodniej oraz niepodejmowanie działań przeciwko ustaleniom traktatu ryskiego. Rząd II Rzeczypospolitej zobowiązał się w zamian do niepopierania prób restauracji Habsburgów na Węgrzech bądź w Austrii¹⁰. Z powodu sporu o Jaworzynę oraz panującego w Sejmie przekonania, iż umowa z 6 listopada daje więcej korzyści ČSR, strona polska nie ratyfikowała jej, w związku z czym nie weszła ona w życie. Stosunki polsko-czechosłowackie pozostały dalej chłodne.

Intensywne kontakty z obozem Petruszewicza, prowadzącym aktywną działalność przeciwko państwu polskiemu, czynniki decyzyjne I Republiki utrzymywały do wiosny 1923 r., licząc na korzystny dla siebie rozwój sytuacji w sprawie Małopolski Wschodniej. W marcu tego roku Konferencja Ambasadorów uznała jednak granicę między Polską a Związkiem Sowieckim. W wyniku tej decyzji usankcjonowane zostały prawa Warszawy do Małopolski Wschodniej, co zmusiło Pragę do „pewnego przewartościowania swego stanowiska”¹¹. Zmiana koniunktury międzynarodowej, a także wewnętrzne spory w obozie Petruszewicza spowodowały, że tracił on stopniowo poparcie władz czechosłowackich. Jego miejsce zaczęli zajmować nacjonaliści ukraińscy¹².

W zmienionej sytuacji władze I Republiki przystąpiły do organizowania na szeroką skalę życia cywilnego emigracji ukraińskiej. Żołnierzy skierowano do dawnego obozu armii austro-węgierskiej w Josefovie, gdzie przeprowadzano rozmaite kursy. Obóz ten został ostatecznie zlikwidowany w 1926 r. Zgodzono się również na repatriację części żołnierzy do Polski. ČSR zaczęła też w większym stopniu wspierać ośrodki oświatowe. Dotyczyło to przede wszystkim Ukraińskiego Wolnego Uniwer-

¹⁰ Szerzej zob.: A. Szklarska-Lohmannowa, *Polsko-czechosłowackie stosunki...*, s. 83-85; A. Szczeptańska, *Czechosłowacja w polskiej polityce zagranicznej...*, s. 102-104; P. Wandycz, *Trzy próby poprawy stosunków polsko-czechosłowackich 1921-1926-1933*, [w:] *Z dziejów polityki i dyplomacji polskiej. Studia poświęcone pamięci Edwarda hr. Raczyńskiego Prezydenta Rzeczypospolitej Polskiej na wychodźstwie*, Warszawa 1994, s. 223-226. Tekst umowy patrz: K. Kumaniecki, *Odbudowa państwowości polskiej. Najważniejsze dokumenty 1912-1924*, Warszawa 1924, s. 585-590.

¹¹ M. Jarnecki, *Miejsce sprawy ukraińskiej w stosunkach polsko-czechosłowackich w okresie międzywojennym*, s. 4 (maszynopis w posiadaniu autora).

¹² Tamże, s. 4-5.

sytytu, powstałego w styczniu 1921 r. w Wiedniu i przeniesionego wiosną tego roku do Pragi. Jednocześnie finansowano istniejącą od 1922 r. Ukraińską Akademię Gospodarczą w Podiebradach oraz Instytut Pedagogiczny w Revnicach, a główni działacze ukraińscy otrzymali od władz czechosłowackich stypendia. Ważną rolę w niesieniu pomocy emigrantom znajdującym się w trudnym położeniu materialnym odgrywał tzw. Hromadzki Komitet. Jego szef, Szapałow, utrzymywał bezpośredni kontakt z kancelarią prezydenta Masaryka. Na terytorium I Republiki legalną działalność prowadziły liczne ukraińskie organizacje polityczne i społeczne, a także oficyny wydawnicze. Na cele emigracji ukraińskiej tylko w 1924 r. władze w Pradze wydały około 100 mln kč. Znamionym wydarzeniem było zatrudnienie Ukraińców jako nauczycieli języka polskiego na Śląsku Cieszyńskim¹³.

W drugiej połowie lat dwudziestych czynniki polityczne w Pradze w dalszym ciągu wspierały emigrację ukraińską, wykorzystując ją między innymi w rozgrywkach politycznych z II Rzeczypospolitą. Dezintegracji nurtów politycznych ZURL oraz URL, znajdujących coraz mniejsze zainteresowanie władz ČSR, towarzyszyło tolerowanie na swoim terytorium działalności organizacji posługujących się terrorem. Należała do nich powstała w sierpniu 1920 r. Ukraińska Organizacja Wojskowa (UOW), a także istniejąca od początku 1929 r. Organizacja Ukraińskich Nacjonalistów (OUN)¹⁴. Ich rola wzrastała, ponieważ środowiska ukraińskie czuły się zawiedzione polityką wschodnią I Republiki, do której nie miały zaufania. Było to efektem instrumentalnego traktowania przez Pragę kwestii ukraińskiej. Istotną rolę odegrały niespełnione obietnice nadania autonomii Rusi Podkarpackiej, mającej stanowić w przyszłości załączek niepodległej Ukrainy¹⁵.

W latach 1928-1930 doszło do nasilenia przez nacjonalistów ukraińskich akcji dywersyjnych oraz sabotażowych na ziemiach południowo-wschodnich II Rzeczypospolitej¹⁶. Dla władz polskich działania te stanowiły istotny problem, ponieważ zmierzały do zdeorganizowania istniejących tam struktur państwowych. Akcje wymierzone były w aparat administracyjny. Dokonywano zamachów na życie przedstawicieli władzy, dostojników państwowych, a także ziemian i działaczy ukraińskich opowiadających się za współpracą z Polakami. Niszczono urzędy pocztowe, siedziby „Strzelca”, infrastrukturę kolejową, drogową oraz telekomunikacyjną. Podpalano majątki należące do osadników wojskowych. Pod koniec października 1928 r. doszło do nieudanego zamachu na konsula polskiego w Pradze Tadeusza Lubaczewskiego. W 1929 r. Oddziałowi II Sztabu Głównego WP powiodło

¹³ Tamże; tenże, *Czechosłowacja wobec ukraińskiej emigracji w okresie międzywojennym*, s. 3-5 (maszynopis w posiadaniu autora); K. Lewandowski, *Sprawa ukraińska...*, s. 244.

¹⁴ Ukraińska Organizacja Wojskowa była od 1929 r. częścią Organizacji Ukraińskich Nacjonalistów ds. wojskowych. OUN kierował Naczelny Prowyd z płk. Eugeniuszem Konowalcem na czele, który rezydował w Wiedniu, Berlinie lub w Genewie. Poza Czechosłowacją aktywną działalność na emigracji organizowano również m.in. w Niemczech, Austrii i na Litwie.

¹⁵ M. Jarnecki, *Miejsce sprawy ukraińskiej...*, s. 5; K. Lewandowski, *Sprawa ukraińska...*, s. 286.

¹⁶ Szerzej na temat polityki władz polskich wobec Ukraińców zob.: R. Torzecki, *Kwestia ukraińska w Polsce w latach 1923-1929*, Kraków 1989; R. Potocki, *Polityka państwa polskiego wobec zagadnienia ukraińskiego w latach 1930-1939*, Lublin 2003.

się udaremnienie zamachu na ministra spraw wewnętrznych Felicjana Sławoja-Składkowskiego, przygotowanego przez UOW. Ogółem w 1930 r. zarejestrowano 191 aktów sabotażu, z czego 172 dotyczyły mienia prywatnego¹⁷. W latach 1931-1932 nacjonaści ukraińscy przeprowadzili kilka spektakularnych akcji bojowych, takich jak napad na ambulans pocztowy pod Birczą oraz na Bank Ludowy w Borysławiu w lipcu 1931 r. Dnia 29 sierpnia tego samego roku dokonano zamachu na życie naczelnika Wydziału Wschodniego MSZ Tadeusza Hołówkę w Truskawcu, a 22 marca 1932 r. we Lwowie na komisarza Policji Państwowej Emiliana Czechowskiego. W dniu 29 listopada 1932 r. napadnięto na Urząd Pocztowy w Gródku Jagiellońskim. Miesiąc wcześniej przeprowadzono zamach terrorystyczny na konsulat Związku Sowieckiego we Lwowie¹⁸.

Radykalne organizacje ukraińskie działające w Małopolsce Wschodniej oraz na Wołyniu korzystały ze wsparcia emigrantów ukraińskich przebywających w Czechosłowacji. Z terytorium I Republiki za cichym przyzwoleniem tamtejszych władz przrzucono wydawnictwa propagandowe, broń i amunicję oraz materiały wybuchowe. Do ČSR wiodły też trasy ewakuacyjne bojowników ukraińskich poszukiwanych przez organy bezpieczeństwa II Rzeczypospolitej¹⁹.

Problem wspierania przez stronę czechosłowacką organizacji ukraińskich był omawiany podczas spotkań przedstawicieli obu państw. Polski MSZ zdecydował się też na przekazanie 6 czerwca 1931 r. ministrowi Benešowi za pośrednictwem posła Wacława Grzybowskiego specjalnego memoriału dotyczącego stosunków polsko-czechosłowackich, ze szczególnym uwzględnieniem postulatów w sprawie ukraińskiej. Stwierdzono w nim, że: „Rząd polski stale zwracał uwagę Rządowi czechosłowackiemu na następstwa, jakie wynikają z faktu tolerancji przekraczającej prawo azylu, z jakiego korzystają emigranci ukraińscy”. Podkreślano w memoriale, iż ci emigranci stworzyli w ČSR ośrodek szkolenia bojowego kadr terrorystycznych. Podczas specjalnych kursów uczono posługiwania się bronią oraz materiałami wybuchowymi²⁰. Pomimo posiadania przez Warszawę niezbitych dowodów, Beneš zaprze-

¹⁷ Tamże, s. 76. Władysław Serczyk podaje, że w 1930 r. w Małopolsce Wschodniej dokonano ponad 2 tys. różnych aktów sabotażu i zamachów; zob. tenże, *Historia Ukrainy*, Wrocław 1979, s. 325.

¹⁸ P. Kozłowski, *Sprawy ukraińskie w świetle materiałów Małopolskiego Inspektoratu Okręgowego Straży Granicznej w latach 1928-1934*, Biuletyn Centralnego Ośrodka Szkolenia Straży Granicznej 2004, nr 2, s. 143.

¹⁹ AAN, Ministerstwo Spraw Zagranicznych (dalej: MSZ), 10405, Notatka dla ministra spraw zagranicznych A. Zaleskiego w sprawach polsko-czechosłowackich z 2 marca 1931 r., k. 2; AAN, Konsulat RP w Użhorodzie, 2, Raport polityczno-sytuacyjny nr 10 z 7 czerwca 1932 r., k. 238.

²⁰ AAN, MSZ, 5293, Kwestia ukraińska w memoriałach wymienionych między rządami polskim i czechosłowackim w sprawie stosunków między Polską a Czechosłowacją. Dokument z 29 czerwca 1934 r., k. 49. Odpowiedź czechosłowackiego MSZ nastąpiła dopiero 25 lutego 1932 r. Napisano w niej, iż Ukraińcy nie zakładają w ČSR organizacji bojowych i że wszyscy emigranci prowadzący działalność antypolską zmuszeni zostali do opuszczenia I Republiki. Poseł Grzybowski skomentował informacje zawarte w memorandum jako stojące „poniżej poziomu dopuszczalnego nawet w wykrętnej polemice”. W siedzibie polskiego MSZ na Wierzbowej uznano za wskazane nie udzielać na nie odpowiedzi. Tamże, k. 50-51.

czał, jakoby organizacje ukraińskie prowadziły z terytorium I Republiki akcje o charakterze antypolskim. „Stosunek rządu czeskiego – napisano w jednym z opracowań polskiego MSZ – do zagadnienia ukraińskiego jest konsekwentnym wynikiem morskafilskich tendencji rządowych sfer czeskich. Założeniem tych tendencji jest pogląd, wynikający z niedoceniań znaczenia Polski, że naturalnym sprzymierzeńcem Czechosłowacji przeciw Niemcom poza Francją jest Rosja, bez względu na jej ustrój. Ukraińcy z Małopolski Wschodniej mają być naturalnym pomostem łączącym Czechosłowację z Rosją”²¹. Według informacji posiadanych przez stronę polską organizacje ukraińskie nie tylko mogły swobodnie prowadzić działalność w ČSR, ale otrzymywały pomoc materialną. Wskazywano także na pozytywny do nich stosunek tamtejszych sfer politycznych oraz że niektórzy działacze ukraińscy pozostawają w stałym kontakcie z praskim MSZ²².

W drugiej połowie lat dwudziestych doszło do nawiązania między Polską a Czechosłowacją ograniczonej współpracy wojskowej, która objęła przede wszystkim wywiad. Czynniki decyzyjne (tzw. Grupa Hradu) obawiały się, aby kontakty z II Rzeczypospolitą na płaszczyźnie militarnej nie zostały rozszerzone i „wymknęły się spod kontroli czechosłowackiego MSZ”²³, ponieważ mogło to zaszkodzić relacjom z Niemcami i Związkiem Sowieckim. Do zacieśnienia kontaktów z północno-wschodnim sąsiadem dążyły natomiast koła wojskowe I Republiki, nie mające jednak wpływu na decyzje o charakterze politycznym²⁴.

Współpraca wywiadowcza była owocna zarówno dla jednej, jak i drugiej strony. Od 1927 r. do 1934 r. odbywały się konferencje ewidencyjne, na których oficerowie wywiadu wymieniali się informacjami, a także analizowali dane dotyczące potencjału militarne Niemiec oraz – w znacznie mniejszym zakresie – Związku Sowieckiego. W lipcu 1929 r., podczas kolejnego spotkania odbywającego się w Pradze, przedstawiciele polskiej „dwójki” zwrócili uwagę reprezentantom czechosłowackiego Oddziału II, że I Republika jest bazą operacyjną dla działań nacjonalistycznych organizacji ukraińskich przeciwko Polsce. Podkreślano, że sytuacja taka utrudnia współpracę obydwu wywiadów. Kierownictwo Oddziału II ČSR wyraziło w porozumieniu z MSZ zgodę na przyjazd do Pragi specjalnego oficera polskiego, który miał zająć się pracą informacyjną na kierunku ukraińskim. W rezultacie tych ustaleń od 1 stycznia 1930 r. do listopada 1934 r. w stolicy południowego sąsiada funkcjonowała placówka wywiadowcza „Olaf”. Jej pracami kierował mjr Jerzy Krzymowski²⁵. Również czechosłowacki wywiad wojskowy za pośrednictwem pla-

²¹ Tamże, 5293, Opracowanie pt. Ukraińcy w Czechosłowacji, b.d., k. 88.

²² Tamże, k. 89; AAN, Ministerstwo Spraw Wewnętrznych (dalej: MSW), 1040, Komunikat informacyjny nr 53 z 22 listopada 1932 r.

²³ A. Essen, *Polityka Czechosłowacji w Europie...*, s. 145.

²⁴ Zob.: H. Bułhak, *Z dziejów stosunków wojskowych polsko-czechosłowackich w latach 1921-1927*, Studia z dziejów ZSRR i Europy Środkowej 1969, t. 5, s. 115-144; tenże, *Z dziejów stosunków wojskowych polsko-czechosłowackich w latach 1927-1936*, Studia z dziejów ZSRR i Europy Środkowej 1975, t. 11, s. 97-146.

²⁵ Szerzej zob.: P. Kołakowski, *Działalność placówki wywiadowczej Oddziału II Sztabu Głównego WP „Olaf” w Pradze w latach 1930-1934*. Artykuł ukaże się w „Przeglądzie Wschodnim”.

cówki „Olaf” informował stronę polską o działalności OUN i UOW. Najważniejszym przejawem tej współpracy było przekazanie przez Oddział II Sztabu Głównego MNO ČSR w ramach operacji „Niebo” materiałów znalezionych w mieszkaniu jednego z działaczy ukraińskich Emila Senyka. Zdobycie jego archiwum pozwoliło polskiej „dwójce” na poznanie struktury oraz metod działania OUN, co było sukcesem. Materiały te wykorzystano później między innymi z powodzeniem w procesie przeciwko mordercom ministra Pierackiego²⁶. Wpływ na postawę oficerów czechosłowackiego wywiadu wojskowego miały informacje otrzymane od polskiego Oddziału II, a także wiadomości zdobyte przez własne źródła o przygotowanych przez Ukraińców akcjach dywersyjno-sabotażowych przeciwko I Republice i powiązaniach OUN z nazistowskimi Niemcami²⁷.

Związki Organizacji Ukraińskich Nacjonalistów z III Rzeszą przyczyniły się jesienią 1933 r. do znacznego zahamowania przez ČSR wsparcia finansowego oraz politycznego emigracji ukraińskiej. Jednak po zaostrzeniu stosunków między Warszawą a Pragą w pierwszej połowie 1934 r. nastawienie do niej kół politycznych I Republiki poprawiło się. Po zabójstwie 15 czerwca 1934 r. ministra spraw wewnętrznych Bronisława Pierackiego władze Czechosłowacji zaoferowały Polsce pomoc w prowadzonych przez nią działaniach zmierzających do zatrzymania wykonawców oraz organizatorów zamachu²⁸. Rząd I Republiki musiał zresztą w ten sposób zareagować, by uniknąć kompromitacji na arenie międzynarodowej, ponieważ śledztwo wykazało, że ślady morderców prowadziły również na południe od Karpat²⁹.

W sierpniu 1934 r. poseł Grzybowski otrzymał polecenie z Warszawy złożenia w praskim MSZ listy zawierającej nazwiska czołowych działaczy ukraińskich, którzy na prośbę rządu polskiego mieli być wydaleny z Czechosłowacji. Została ona sporządzona przy pomocy mjr. Krzymowskiego, ponieważ wcześniejsza, przygotowana przez służbę dyplomatyczną II Rzeczypospolitej, zawierała „cały szereg na-

²⁶ W. Żeleński, *Zabójstwo ministra Pierackiego*, Zeszyty Historyczne, Paryż 1973, s. 25, 32-33.

²⁷ O powiązaniu OUN z niemieckimi służbami wywiadowczymi zob. R. Torzecki, *Kwestia ukraińska w polityce III Rzeszy 1933-1943*, Warszawa 1972, s. 109-114. Poza Oddziałem II Sztabu Głównego WP oraz placówkami: dyplomatyczną w Pradze oraz konsularnymi w Użhorodzie, Bratysławie, Morawskiej Ostrawie, Pradze i Koszycach (od 1922 r. do 1925 r. funkcjonowała jako wicekonsulat) ważną rolę w rozpoznaniu działalności organizacji ukraińskich w Czechosłowacji odgrywał aparat informacyjny Małopolskiego Okręgowego Inspektoratu Straży Granicznej, a także znajdujące się w pobliżu granicy posterunki Policji Państwowej i Policji Województwa Śląskiego. Również wywiad sowiecki silnie penetrował środowiska emigracji ukraińskiej w ČSR. Zob.: AAN, MSW, 1040, Komunikat informacyjny nr 22 z 7 grudnia 1932 r.; P. Kozłowski, *Sprawy ukraińskie w świetle...*, s. 133-155; J. Bestry, *Służba konsularna Drugiej Rzeczypospolitej w Czechosłowacji*, Wrocław 2005, s. 62 i nn.; K. Pacner, *Československo ve zvláštních službách. Pohledy do historie československých výzvědných služeb 1914-1989*, t. I (1914-1939), Praha 2002, s. 260-261; A. Misiuk, *Służby specjalne II Rzeczypospolitej*, Warszawa 1998, s. 82, 85 i nn.

²⁸ Do Czechosłowacji zbiegł Grzegorz Maciejka, morderca ministra Pierackiego, a następnie wyjechał do Argentyny, gdzie zmarł w 1966 r.

²⁹ W. Żeleński, *Zabójstwo ministra Pierackiego*, Warszawa 1995, s. 20-61; M. Jarnecki, *Czechosłowacja wobec ukraińskiej...*, s. 7; R. Potocki, *Polityka państwa polskiego...*, s. 103-104.

zwisk – obecnie już nieaktualnych”³⁰. Dnia 24 sierpnia Grzybowski przekazał ministrowi Benešowi listę obejmującą nazwiska 15 osób. Znaleźli się na niej: Włodzimierz Martyniec, Włodzimierz Zabawski, Jarosław Baranowski, Piotr Chmielowski, Jarosław Bajdunyk, Dymitro Rawicz, Fedor Żłudkin, Artur Artiuszenko, Eugeniusz Kulczycki, Iwan Wołoszyn, Iwan Dub, Omelian Hrabec, Ostapa Czuczkwicz, Roman Mirowicz i Wasyl Pikusz³¹. Pomimo zapewnień szefa czechosłowackiego MSZ, że zostaną oni usunięci jak najszybciej z terytorium I Republiki, do pierwszych zatrzymań doszło dopiero 13 i 14 września. Do granicy austriackiej zaczęto odstawiać działaczy ukraińskich pod koniec tego miesiąca. W październiku 1934 r. część z nich powróciła do ČSR, lecz na skutek interwencji posła Grzybowskiego ponownie została aresztowana i wydalona, poza kilkoma osobami, których nie udało się odnaleźć do końca listopada³². Kroki podjęte przez organa bezpieczeństwa południowego sąsiada na wyraźne życzenie rządu polskiego doprowadziły do sparaliżowania działalności OUN i UOW w I Republice. Ostatecznie drogi emigracji ukraińskiej i władz w Pradze rozeszły się po zawarciu czechosłowacko-sowieckiego układu sojuszniczego 16 maja 1935 r. Poszukiwanie nowych sprzymierzeńców przez nadwęłtawskie koła polityczne było spowodowane wzrostem pozycji Niemiec i szybko zmieniającą się sytuacją polityczną w Europie.

Czechosłowacja nie osiągnęła żadnych korzyści z popierania emigracji ukraińskiej. Wsparcie polityczne i finansowe, jakie okazywały jej władze I Republiki, przyczyniły się do wzrostu napięć w stosunkach z Polską, które i tak przez cały okres międzywojenny nie były najlepsze.

³⁰ CAW, Oddział II SGWP, I. 303.4.2346; Pismo „Olafa” do Oddziału II z 15 września 1934 r.

³¹ Tamże.

³² AAN, MSZ, 5297, Notatka w sprawie terrorystów ukraińskich w ČSR z 17 listopada 1934 r.